

УДК 1: 14.140.8

О. І. Ситник – кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри філософії, політології та права
Луцького національного технічного університету

Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності

*Роботу виконано на кафедрі філософії, політології
та права ЛНТУ*

Розкрито феномен толерантності як соціогуманітарної проблеми сучасності. Намічені шляхи її практичної реалізації.

Ключові слова: толерантність, глобалізація, діалог, трансформація.

Сытник А. И. Толерантность как социогуманитарная проблема современности. Раскрыт феномен толерантности как социогуманитарной проблемы современности. Намечены пути ее практической реализации.

Ключевые слова: толерантность, глобализация, диалог, трансформация.

Sytnyk O. I. Tolerance as Social and Pertaining to the Humanities Problem of Modernity. Phenomenon of tolerance as social and pertaining to the humanities problem of modernity is examined. Ways of its realization are marked.

Key words: tolerance, globalization, dialogue, transformation.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні у світі, та й в Україні зокрема, стає зрозумілим, що толерантність виступає як базова потреба людства, яка повинна бути інтегрована в єдину систему цінностей суспільства. Технократичне мислення, втрата гуманістичних орієнтирів породили прагнення до безмежного володарювання, тотального панування над природою і людиною. Відійшли на задній план і були позбавлені престижу такі поняття, як милосердя, терпимість, вдячність, честь, дружба тощо. Міжетнічна нетерпимість, міжконфесійні конфлікти і насильство, локальні війни – це реалії нашого часу і світу в цілому. Україна, будуючи себе на системі демократичних цінностей, зіткнулася з парадоксальною ситуацією. Політичний і світоглядний плюралізм, принцип багатопартійності, розмаїття конфесій, свобода слова тощо – ці базові демократичні цінності водночас привели до деконсолідації суспільства, конфронтації в політичній, релігійній, етнонаціональній та інших сферах суспільства.

Ми спостерігаємо поляризацію країни на схід–південь–захід на основі поглиблення нетерпимості в політико-ідеологічній і культурно-ціннісній орієнтації цих регіонів; наявність конфліктів на основі етнічної, мовної та релігійно-конфесійної нетерпимості, недовіри громадян до закону і влади. Усе це штовхає громадян «від демократії». На цьому тлі толерантність, її виховання і постає базовою потребою людства, центральним чинником взаєморозуміння між людьми, збереження миру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблем виховання толерантності розкриває її як доволі складний феномен, який найбільш повно розкривається на перетині таких дисциплін, як філософія, етика, політологія, психологія, соціологія. Кожна із цих дисциплін має своє бачення сутності толерантності, її методологічних підвалин. Педагогіка в процесі теоретичного осмислення проблеми виховання толерантності звертається передусім до доробку соціальної філософії (І. Бех, Ю. Іщенко, В. Лекторський, В. Шалін), філософії освіти (Б. Бернадський, Ю. Терещенко), психології (Й. Солдатова, О. Швачко). При філософсько-соціологічному підході толерантність розуміють як соціальне явище, що зумовлене певними соціально-економічними й політичними відносинами, традиціями міжетнічного спілкування, рівнем політичної та гуманітарної культури суспільства, тобто толерантність є різновидом взаємодії та взаємовідносин у неоднорідному соціумі між різними сторонами (індивідами, соціальними групами), за яких сторони виявляють сприйняття і терпіння щодо різниці в поглядах, уявленнях, почуттях та діях [1, 566]. На думку В. Шаліна, своє предметне вираження толерантність знаходить у різних соціальних практиках, де вона виконує функцію регулятора людської життєдіяльності, виступаючи культурною нормою й моральною цінністю [2]. При психологічному підході до проблеми толерантності вивчається структура сприйняття, соціальна дистанція, упередженість та інші психологічні фактори міжособистісного та міжгрупового спілкування представників різних культурних груп.

У загальнопедагогічному контексті толерантність трактується як готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди і порозуміння (О. Безносюк, С. Болдирева, С. Бурдіна, В. Колошин, Д. Колесов та ін.). Як педагогічна категорія, толерантність розглядається в контексті виховання дружби народів та культури, міжнаціонального спілкування в полікультурному соціумі (О. Грива, В. Заслуженюк, В. Кукушин, В. Присакар).

У «Декларації принципів толерантності» ЮНЕСКО подається перелік проблем суспільно-політичних відносин, пов'язаних із проявами нетерпимості у світовому масштабі, до складу якого віднесено тероризм, ксенофобію, агресивний націоналізм, расизм, антисемітизм, маргіналізацію та дискримінацію щодо національних, етнічних, релігійних і мовних меншин тощо [3, 12].

Метою статті є аналіз толерантності як соціогуманітарної проблеми сучасності. Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких завдань: з'ясувати феномен толерантності в теорії та визначити шляхи практичної реалізації толерантності в процесі глобалізації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Аналіз різноманітних підходів до розуміння толерантності показує, що вона розглядається як важлива соціальна цінність, норма соціального життя, принцип людських взаємовідносин і поведінки, особиста якість. Водночас толерантність виступає ідеалом, якого суспільство повинно прагнути і у відносинах між окремими людьми, і на рівні сім'ї, соціальних колективів та цілих народів.

Основні засади толерантності передбачають: по-перше, відмову від монополії на істину, готовність відступити від власної позиції, піти на компроміс; по-друге, критично ставитися до власної позиції для виявлення того, що могло б підживлювати негативне ставлення до неї; по-третє, спробувати критично оцінити ситуацію як опонент, щоб зрозуміти його й знайти для нього можливість вийти із ситуації, не втративши «обличчя»; по-четверте, боротися не проти людей, а проти зла й, нарешті, по-п'яте, вимагати повної відкритості поведінки, відсутності будь-якого обману та хитрощів і стосовно опонента. Іншими словами, основною метою толерантності є налагодження стосунків між людьми, перетворення ворогів на друзів на основі терпимості, поваги і ненасильства [4, 3]. Толерантність передбачає відмову від насильства, використання мирних засобів для розв'язання суперечностей і конфліктів, що супроводжують історію суспільства і життя кожної людини.

У соціальному сенсі – це терпиме ставлення до людей і їхніх думок, культури, вірування, інакомислення. Як суспільна необхідність, толерантність виявляє себе передусім там, де соціальні, політичні, національні та релігійні спільноти усвідомлюють, що в них немає іншої розумної альтернативи, ніж жити разом.

Але толерантність не можна ототожнювати з уседозволеністю, безпринципністю щодо протиправних дій, порушення законів. Толерантність не може бути безмежною, адже в суспільстві завжди існує об'єктивно нетерпиме (фанатизм, расизм, аморальність тощо).

В основі толерантності лежить декілька визначальних принципів, які є необхідною основою її повноцінного функціонального вияву. По-перше, це визнання рівності, суверенності переконань суб'єктів комунікації. Толерантність у своїй основі зорієнтована на головну вимогу – визнати інших рівними самому собі. Як міжнародний визнаний принцип, він має свою форму виразу: «Всі різні – всі рівні». По-друге, це визнання їхнього права на власне розуміння істини, на власну правду, життєву й інтелектуальну позицію, світоглядні орієнтири, цінності. При цьому їхня культурна, світоглядна, політична своєрідність розглядаються як достоїнство, визначається цінність плюралізму і плюралізм як цінність. Цей принцип коротко можна визначити правилом античності: «Про смаки не сперечаються». По-третє, це безумовна відмова від монополії на істину, відкритість та повага до «інакшості». Претензія на виключне володіння істиною веде в кінцевому рахунку до нетерпимості. З борцями за владу, як справедливо наголошував К. Ясперс, «домовитися неможливо» [4, 4].

У свою чергу, толерантність у педагогічному сенсі – це вміння краще розуміти себе та інших людей, вступати з ними в контакт, взаємодіяти без примусу, виявляти повагу і довіру. У центрі педагогічної науки завжди було питання формування гармонійно розвиненої особистості, здатної розуміти, поважати, співчувати і допомагати іншим людям. Формулу гуманістичної педагогіки, що стала основою педагогіки толерантності, Ш. Амонашвілі позначив у такий спосіб: прийняти – зрозуміти – допомогти – любити – співчувати – радіти успіхові дитини – надихати.

Суспільні трансформації призводять до змін або перегляду системи цінностей, тому під час визначення цілісно-цільових пріоритетів освіти слід розуміти, у якому суспільстві має здійснюватися

освітньо-виховний процес. Українське суспільство знаходиться в стані трансформаційних змін усіх сфер життя. Насамперед це стосується глобалізації, яка, на думку Е. Ільюшиної, супроводжується драматичними змінами в житті людства, зокрема зміною ціннісних орієнтацій у бік споживацького та гедоністичного ставлення до життя, деградацією духовної царини, занепадом моралі, посиленням взаємного відчуження людей одне від одного та від суспільства, зростанням рівня індивідуалізації [5, 96]. У вимірах глобалізації змінюється статус толерантності.

У період посилення глобалізаційних тенденцій світової економіки, політики та соціокультурної сфери толерантність як етичний вимір комунікації набуває особливого значення, оскільки глобалізація провокує населення нетерпимості через об'єктивні причини: кожний етнос, культура або цивілізація мають відстоювати права на власну унікальність, самостійність та долю світового багатства.

Незважаючи на розходження, всі культури мають уявлення про толерантність, але воно варіюється залежно від особливостей менталітету тієї чи іншої спільноти. Толерантність як цінність культури будь-якого народу відчуває вплив етноцентризму як намагання пояснювати життя інших, виходячи з універсальї власної ментальності, що зумовлює існування певних відмінностей у розумінні явища терпимості різними культурними спільнотами. Саме можливість надання феномену толерантності відтінків змісту різними культурами ускладнює завдання дослідників дати єдине, повне й адекватне тлумачення явища терпимості. Отже, розуміння сутності толерантності залежить від культурної традиції, але не можна не брати до уваги вплив економічних й тоталітарних факторів розвитку суспільства. Те, що толерантність складає одну з основних особливостей українського менталітету, послугувало уникненню за роки незалежності гострих конфронтаційних кутів багатьох проблем.

Важливим є питання аналізу практичної реалізації основних принципів толерантності. Одним із найважливіших принципів толерантності є діалог конфронтуючих суб'єктів. Саме діалог дає можливість «зняти» гострі кути спілкування щодо світоглядних парадигм, ціннісних орієнтацій, прагне знайти точку дотику. Діалог завжди виступає як форма інтелектуального суперництва. Діалогічність спілкування водночас дає можливість залишатися на своїх позиціях щодо світоглядних, ціннісних, життєвих засад, а також проникати в суть альтернативних систем цінностей, визнати право на їх існування. Діалог постає як форма співпраці лише на основі пошуку спільних рішень, шляхів до взаєморозуміння та злагоди.

Однією з важливих складників процесу практичної реалізації і толерантності є цілеспрямоване формування установки на толерантність в індивідуальній та суспільній свідомості, світоглядної позиції особистості. Важливим є утвердження толерантності як внутрішньої установки кожної людини, а потім і в соціально-політичних механізмах, що визначають та формують відносини між людьми. Толерантність як риса світоглядної позиції особистості має бути представлена на всіх рівнях її структури. Без своєї когнітивної компоненти толерантність втрачає «адресну» спрямованість. За таких умов толерантність перетворюється на безпринципність, а іноді – на байдужість. Раціонально обґрунтована толерантність апелює до авторитету всієї гуманістичної традиції в духовній культурі людства, підкріплюється аргументами концептів природної рівності, прав людини, демократії тощо. Культура толерантності, що базується на раціонально обґрунтованих засадах, спирається на розумінні її як безумовного блага, і, виходячи із цього етичного посилю, вона відповідним чином налаштовує всю сукупність поведінкових актів індивіда. Отже, формування толерантної свідомості вихідним своїм етапом уключає формування уявлення про толерантність як про благо для людини, а відтак – і для суспільства.

Важливі ланки механізму соціального контролю покликані ретельно відстежувати дотримання норм толерантної культури всіма суб'єктами суспільно-політичного життя, а інститути громадянського виховання – спрямовувати в належному напрямку розвиток відповідних якостей у людей. На нашу думку, значну роль у цьому процесі здатна відіграти громадянська освіта, яка є «цілісним, безперервним процесом навчально-виховної роботи, направленої на формування свідомого громадянина, його навиків громадянського співжиття, розуміння і застосування своїх прав і обов'язків, усвідомленої підтримки тих, хто реально може забезпечити його інтереси» [6, 26].

На думку П. Сауха і Ю. Сауха, ще однією умовою успішного «розгортання» толерантності повинна стати ідея глобальної ролі народу, ідея, яка не тільки не є чумою для різноманітних суб'єктів усієї спільноти, але й була б «точкою» тяжіння і консолідуючою силою всього культурно-історичного досвіду. Такою цементуючою ідеєю є національна ідея [4].

Проте потрібно враховувати багатолічність національної ідеї, яка є сьогодні в Україні перепорою на шляху трансформації її в смислотворчий корінь інтеграції культурно-історичного досвіду української спільноти. Без радикальної соціокультурної реконструкції, без поповнення реальним сучасним змістом форм і цінностей української традиції, набуття новітнього життєздатного сенсу українська ідея неможлива. Культура України характеризується вираженими національними відмінностями, що зумовлені різною історичною долею окремих земель, їхнім етнічним складом, мовними характеристиками, геополітичною орієнтацією та відношенням до самостійного державотворчого поступу України. Як наслідок, культурна ідентичність української нації фрагментується посиленням локальних ідентичностей.

Так, фрагментація національно-культурного простору значною мірою зумовлена дезінтеграцією регіонів, що характеризуються локальними інтересами та внутрішньою суспільною відчуженістю наявних груп населення України. Серед причин цих тенденцій О. Майборода відзначає мовний прецедент, геополітичну спрямованість регіонів країни та соціокультурні здібності. Значна гетерогенність етнічного складу та фактично тотальна русифікація населення східного регіону виявили низький рівень національної свідомості. Західний регіон, навпаки, характеризується порівняно мононаціональним складом населення, безумовним переважанням української мови та високим рівнем національної самосвідомості [7, 26]. Жодна соціокультурна група не має права претендувати на експансію, маніпулюючи правом на культурне самовизначення. Тому становлення української національної ідентичності має ґрунтуватися не на поглинанні етнічної багатоманітності титульним етносом, а за умов дотримання демократичних основ державної політики, стати фундаментом для «діалогу – взаємодії» з усіма верствами та культурними групами населення України.

Толерантність як пріоритет у стратегії державної політики є основою консолідації всіх культурних груп українського суспільства в збереженні власної культури та участі в культурному житті. Дотримуватися толерантності – означає успішно продовжувати процес творення української культурної ідентичності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз толерантності як соціогуманітарної проблеми сучасності показує, що остання набуває особливого значення як один із дієвих засобів забезпечення мирного співіснування та співробітництва представників різних етносів, конфесій, культур і цивілізацій в умовах процесів глобалізації і локалізації. Толерантність як соціокультурна цінність у контексті «транзитних» суспільств мінімізує прояви нетерпимості в суспільстві. Нарешті, суттєву роль відіграє аналіз практичної реалізації основних принципів толерантності (діалог, формування установки на толерантність в індивідуальній і суспільній свідомості, світоглядної позиції особистості тощо).

Стаття не вичерпує всіх аспектів, пов'язаних із проблемою дослідження, та відкриває можливість подальших пошуків у напрямі розробки проблем толерантності і формування громадянської освіти, виховання толерантності в умовах суспільних трансформацій.

Список використаної літератури

1. Толерантність // *Філософія політики : короткий енциклопед. слов. / авт.-упоряд. В. П. Андрущенко та ін. – К. : Знання України, 2002. – 670 с.*
2. Шалин В. В. Толерантность (культурная норма и политическая необходимость) / В. В. Шалин. – Ростов н/Д : Сов. Кубань, 2000. – 255 с.
3. Декларація принципів толерантності // *Віче. – 2002. – № 11. – С. 12–13.*
4. Саух П. Толерантність у контексті сучасних духовно-ціннісних трансформацій [Електронний ресурс] / П. Саух, Ю. Саух. – Режим доступу : http://w.w.w.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/ifr/2008_2.pdf
5. Ільюшина Е. Глобалізація і постмодерн суспільства / Е. Ільюшина // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 79–98.*
6. Ситник О. І. Громадянська освіта: проблема визначеності та побудова змісту / О. І. Ситник // *Демократичний розвиток України : зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2006. – 365 с.*
7. Сприяння поширенню толерантності і поліетнічному суспільстві / О. Майборода, Р. Чічілава, Т. Пелипелко та ін. – К. : Фонд «Європа XXI», 2002. – 312 с.

Статтю подано до редколегії
05.09.2012 р.